

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

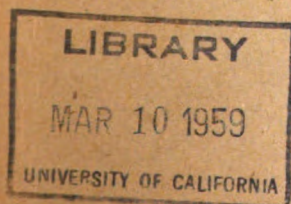
уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Блажа*
(Скопље), д-ра *Нахиџгала Рајка* (Љубљана), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васа* (Скопље),
д-ра *Хрстије Маија* (Загреб)

XXII КЊ. 1—4 ^{IV}

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

БЕОГРАД
1957—1958

речничко богаћење и уз све боље могућности нијансирања мисли, поставља се питање стандардне основе граматичке структуре таквога књижевнога језика, — а то захтева посебне студије о тенденцијама које се испољавају у савременом књижевном језику. — Ако се све ово узме у обзир, тек ће се онда правилно разумети велика вредност Толстојевог речника, где је до највеће могуће мере приказан лепо и широко српски односно хрватски књижевни језик, а у свему што је битно, и у детаљима, дата подлога за довољно и правилно упознавање његове грађе, структуре и динамике.

Миливој Павловић

2. — Лексикографическиѝ сборник. Вып. I. Академия наук СССР, Институт языкознания. Москва 1957.

Од свих лингвистичких дисциплина у последње време је лексикографији у нашој средини било додељено најмање места на страницама стручних часописа. И док се у неким западним лингвистичким школама богато и у различитим видовима развија наука о речи, док се у другим словенским земљама све више претресају теориске основе тамошње широке лексикографске праксе — дотле се код нас у тој области запажа појава која би се могла формулисати на следећи начин: у лексикографији, можда не много брзој и богатој али солидној, пракса корача далеко испред теорије. Наши лексикографи, понекад чак и лексикографи — аматери, често врло успешно решавају сложене задатке, и не знајући колико су се тешког посла латили и у коликој су мери утрли пут ка најинтересантнијим филолошким и лингвистичким решењима.

Лексикографија отвара врата према разноврсним областима науке о језику. При проучавању самог облика речи — одреднице долази се често до нових закључака у вези с етимологијом, с историјом речи, с њеним кретањем по међујезичком или домаћем терену. Још је битнија чињеница да приликом посматрања употребе речи у реченици (а то вреди поглавито за посао око израде описних речника) искрсавају пред очима испитивача скривене синтаксичке особености речи, открића у вези с уобичајеним синтаксичким спојевима, са фразеологијом, реченичним калковима итд., затим са граматичким карактеристикама речи, као и многе чињенице из области стилистике. Сваки савестан лексикограф, и

да није иначе научни радник на пољу лингвистике, увек би имао много да каже поводом ње.

Руски лексикографски зборник у свом првом броју садржи чланке разнолике садржине и од неједнаког интереса за читаоца који сам није непосредно заузет решавањем одговарајућег задатка. Тако, чланак А. С. Чикобаве „О принципима составления толкового словаря грузинского языка“ нема ширег теориског значаја, иако је, несумњиво, интересантан за грузинисте. У неким другим чланцима расправља се о проблемима двојезичних речника у којима је један од језика руски: Н. И. Фелдман (Об анализе смысловой структуры слова в двуязычных словарях) илуструје своја излагања грађом из руско-јапанске лексикографије; А. К. Боровков (Из опыта составления русско-национальных словарей) говори о руско-узбекском, руско-киргиском, руско-таџикском речнику и неким другим; К. Е. Мајтинска (Отражение различий грамматического строя в двуязычных словарях), испитујући своју проблематику, осврће се на руски и на угрофинске језике. Међутим, сваки од ових прилога садржи и плодноне идеје и искуства у вези с лексикографијом уопште, двојезичном, а и описном. То се исто мора рећи и за четири чланка посвећена састављању описних речника: Ф. П. Филин: Заметки по лексикологии и лексикографии; Л. С. Ковтун: О построении словарной статьи в словаре современного русского литературного языка АН ССРР; Н. З. Котелова: Указания на синтаксические связи слов в толковом словаре как средство разграничения смысловых различий; Ф. П. Сороколетов: О месте производственной терминологии в толковом словаре русского языка.

Проблеми истојезичне и двојезичне лексикографије често се додирују. При превођењу одреднице с једног језика на други треба бити начисто с тим шта та одредница претставља у језику који је на првом месту у речнику. Лепих размишљања има о томе у Фелдмановом чланку. Треба избегавати бркање номинације и сигнификације речи, каже Фелдман, слажући се у томе с раније изреченим сугестијама Ахманове. Тако, напр., руски глагол „отплатить“ (приближан превод на српскохрватски био би „реванширати се“) може бити замењен и са „отблагодарить“ и са „отомстити“ (тј. „захвалити се“ и „осветити се“), зависно од контекста; то су две различите, такорећи пригодне номинације истог смисла. Али то не значи да глагол „отплатить“ има и два различита значења, да га треба тумачити под двема тачкама: у оба случаја он значи „учинити нешто као одговор на нечији

поступак*. У описном речнику о томе треба строго водити рачуна; а што се тиче двојезичног речника, у којем је на првом месту језик са речју типа „отплатить“, његов састављач мора да узме у обзир и практичну намену, тј. тачност коју мора да постигне онај који преводи на страни, њему мање познат језик. Он мора да зна има ли у другом језику реч која истовремено значи и „захвалити се“ и „осветити се“, а ако је нема, онда треба објаснити на какав се начин та реч преводи у једном и у другом смислу. Није довољно наређати све делимичне еквиваленте одреднице без тачне анализе, без указивања на то шта је основна семантика речи; а давање делимичних еквивалената као посебних значења управо би доказивало одсуство осећања, како за језик, тако и за лексикографију. — Нажалост, и у нашој пракси среће се дефинисање оваквог типа: велики 1. *круџан* (пример: велика риба); 2. *Шежак* (пример: велика брига). Испада, у крајњој линији, да српскохрватски језик има исту реч за „тежак“ и „крупан“, те да се уместо „тешко стање“ може рећи „велико стање“, и уместо „крупан песак“ — „велики песак“. Одличан по многим својим особинама српскохрватско-немачки речник Ристића и Кангрге показује управо тај недостатак: у њему је подела на стварно различита значења истостепена са поделом на разне могућности тумачења исте семантике.

Фелдманов чланак се дотиче и једног другог, врло интересантног питања: потребе разликовања преносног значења и сликовите употребе речи. У сликовитој употреби нема још промене значења, нема полисемије, и она заправо и не интересује лексикографа. Тек када се нека слика одомаћи у језику, када уђе у говорни узус (напр. код нас „магарац“ — глуп човек), може се помишљати на ново, преносно значење. — О овом питању могло би се говорити врло много. На путу од алегориског казивања до потпуног преовлађивања фигуративног значења у некој речи, у којој је изумрло буквално, могло би се указати и на више ступњева него што су два поменута — сликовито изражавање и преносно значење. Већ и у самом сликовитом изражавању (према Фелдмановом разумевању тог термина) има начелно разних случајева. Ваља добро пазити на то да је контекст при оцењивању степена фигуративности важнији од чињенице уобичајене или неуобичајене употребе. Тако, у басни, ако је реч о лисици, или у краткој максими типа „гмизавац ће довека гмизати“ или сл. лексикограф је некипут склон да помеша симболику се лексиком, те да свакој употребљеној речи припише оно значење на које се

само прави алузија; међутим, ма колико било уобичајено значење „лукав човек“ у речи „лисица“ и значење „улизица, удворица“ у речи „гмизавац“, овде те речи немају то значење. С друге стране, није уобичајено правити поређење између човека и јагуара; али, ако се каже „НН је јагуар“, из речи „јагуар“ је метафорски извучена једна значењска компонента (бездушност, крволоштво), и цела реч сада значи само њу, дакле — значење је већ померено, иако само оказионално.

Ни издалека нису још пречишћена питања о томе шта од стилистике улази у лексикографију. Метафорска значења су призната као речничка вредност. Ми се питамо: да ли треба такву вредност признати и неким метонимијама, и којим? Да ли, напр., за „крст“ треба дати у речнику значење „хришћанство“, за „полумесец“ — „ислам“, када знамо да се то често среће у језику? И да ли су и неке устаљене синегдохе речничке величине, напр. „кров“ у значењу „дом“, „кућа“ („он нема крова“)? Засебан проблем претставља једна стилска фигура која је у савременој књижевности постала врло честа, а за коју још и нема устаљеног имена (називају је врстом „метафоре“). Фелдман расправља о вези „иглы штыков“ (игле бајонета); реченица у којој он налази ту везу гласи: „Автомобили... оштетинились иглами штыков“. Из његовог излагања сазнајемо да неки руски лексикографи виде у овако употребљеној речи „игла“ просто „преносно значење“, или чак значење „предмет сличан игли“, „шиљак“, „врх нечега“. Међутим, тешко је сложити се с таквим тумачењима. Ако је у питању „преносно значење“, ми не видимо тачно које: шта би могло овде да замени реч „игла“ — а ми знамо да се свако преносно значење може идентификовати —? „Игла“ ту није ни „шиљак“ ни „врх“, јер је за писца цео бајонет — игла, а не само његов врх. Не може се реч „игла“ заменити ни спојем „предмет сличан игли“: како би се онда тумачио генитив „бајонета“ уз њега? Говори се „песница дрена“, „јатагани кукуруза“ (Д. Ћосић), „крпе облака“, „кугла лубенице“, „коцке кућа“, „трака Дунава“ (из авиона), „клинци кише“ (на бари) итд. У свим овим случајевима оно што би требало да буде епитет поименичава се, при чему се тај поименичени епитет исказује не помоћу особинске речи у корену већ помоћу именице за коју се сматра да је карактеристична реализација те особине; дакле, уместо „округла лубеница“ појмови се размештају друкчије: „округлина лубенице“, али, сем тога, уместо „округлина“ каже се „кугла“. У овом духовитом стилском обрту не може се именици-епитету, претво-

реној у управну реч синтагме, признати ма какво ново значење, и према томе она не постаје интересантна за речник. Јер је оваквим синтагмама циљ да изазову претставу праве кугле, праве траке, праве песнице. Одмах затим се казује — који то предмет оставља такав утисак; и да није тог додатка у генитиву ми никад не бисмо знали о чему је реч, баш зато што управне именице не значе апсолутно ништа ново, оне немају померених значења. Када би се рекло да у пољу леже кугле, да се из авиона виде коцке или трака, били бисмо принуђени да те објекте замислимо буквално. Најбоље се то види при поређењу са примерима где је промена значења већ продрла у реч. Тако, напр., И. Андрић каже о младићу да му је бујна коса „падала у јаким, немирним бичевима“ — и ту „бич“ остаје са својом непромењеном семантиком, он само потсећа, изазива потребну слику. А у једном од бројева Гласника Етнографског музеја (1926 год., 96 стр.) читамо: „У турско време сви одрасли мушкарци носили су низ леђа дуге „власи“ или „бич“, и тако сазнајемо да је некад реч „бич“ *сама* значила „перчин“. — Из свега овога излази да у „игле бајонета“ нема ничег другог сем поређења своје врсте („бајонети као игле“). На исти синтаксички начин прави поређење, напр., Мајаковски када пролажење дана пореди са кретањем бика у реченици „дней бык пег“ („Наш марш“). Потпуно је јасно да у споју „бык дней“ реч „бык“ не може имати нову лексикографску вредност.

Чланак Филина скреће пажњу на то да постоје застареле речи, а постоје и застарели појмови, чији називи ипак нису застарели; постоје локалне речи, а постоје и локалне „реалије“, предмети, чија имена нису локална. Правилно означавање у речнику ублажиће противречност између нормативног и информативног принципа: оно ће информисати о лексичком благу, али ће истовремено упозорити на неупотребљивост једног његовог дела у савременом књижевном језику.

У одличном раду Котелове — да се задржимо још само на њему — расправља се о једном широком лингвистичком питању, чија се важност нарочито испољава у лексикографији, а коме досада још није било посвећено довољно пажње. Ту се говори о томе да се значење једне полисемантичне речи понекад тачно може одредити одређивањем синтаксичке конструкције у којој она мора стајати. Напр. (показано на српскохрватским речима): глагол „држати се“ има значење „придржавати се“ (физички), „одржавати се“ (такође физички), „бити присталица, бити уз некога или нешто“, „чувати свеж изглед, не губити здравље, не

старити“ итд. Постоје елементи без којих поједина значења глагола „држати се“ не могу бити остварена, и стога је изношење тих елемената по важности равноправно са самим дефинисањем. У овом случају то су допунски падежи и предлози уз њих. За добивање споменутог значења „придржавати се“ обавезан је уз глагол „држати се“ додатак „за нешто“ (држи се за конопац); за „одржавати се“ потребан је додатак „на нечем“, „о нечем“ (држи се на води, о једном клину); за значење „бити присталица“ потребан је генитив без предлога (држи се тих схватања), док се значење „чувати свеж изглед“ постиже отсуством падежног додатка (ваш се отац добро држи). — Други пример те врсте јесте додавање инфинитива (у српскохрватском и везе „да+презент“), што је понекад такође начин за диференцирање значења. Ако дефинишемо глагол „решити“, ми за значење „одлучити, одлучити се, донети одлуку“ утврђујемо да се оно добива једино са додатком у инфинитиву (или „да+през.“), и да с тим додатком овај глагол и не може имати других значења: „Решио је да дође“ (за разлику од „Решио је задатак“, где „решити“ није „одлучити“ већ „наћи резултат“, „одгонетнути“ и сл.). — Треба одмах приметити да се може рећи: „То ће да реши сутрашња битка“ и у тој реченици је могућна замена глагола „решити“ са „одлучити“, иако нема додатка у виду инфинитива или „да+през.“. Али је овде пред нама нова клопка, у коју понекад упада лексикограф: ако се два значења једне речи могу објаснити истом речју, то ниуколико не уништава њену бисемантичност. Истина је да се може рећи: „Он је одлучио да дође“ и „Битка ће то одлучити“ — али и глагол „одлучити“, као и „решити“, има своју полисемију; наша два значења глагола „решити“, и поред преводивости истом речју, не смемо претставити као једно. У првом случају, за који тврдимо да захтева додатак у облику инфинитива одн. „да+през.“, глагол „решити“ значи решеност да се оствари нека сопствена намера, тј. „одлучити“ у томе смислу; у другом случају он значи разрешење неке спољашње ситуације, својим постојањем или неким својим поступком, према томе — „одлучити“ с тим другим значењем.

Уз ово излагање Котелова спомиње да има случајева када глаголи (типа „решити“) упијају у себе значење инфинитива који треба да стоји као додатак, па се употребљавају и без њега, иако се он подразумева. То су увек само поједини, тачно одређени инфинитиви: уз „молити“ можемо изоставити инфинитив „дати“ (онд. „да се да“: он моли чашу воде м. он моли да се

да...), али не, рецимо, „отворити“ (он моли отворити одн. да се отвори прозор). — И о овом питању би вредело да се расправља посебно и потанко, и можда би се при анализи извесних случајева дошло и до нешто друкчијих закључака. Наиме, Котелова види случај „упијања“ инфинитива „падати“, „сипати“ или сл. у управни глагол „престати“ код случајева као „престала је киша“, „престао је снег“ (= престала је да пада киша и сл.). Али често треба помишљати и на извесно скривено проширење именичких значења: „снег“ може значити и „падање снега“ — он то свакако значи у реченици „Види, снег!“, јер се том реченицом не жели казати да треба погледати пахуљице, него баш њихово падање — и према томе у „престао је снег“ ми пре видимо проширење значења у „снег“ него у „престати“. Именице често значе трајање, простирање у времену онога што претставља њихова семантика, оне имплицирају значење сопственог постојања, одигравања или сл. Напр., ако се каже: „Преспавао је концерт“, реч „концерт“ ту не значи музику одређене врсте него време испуњено њоме, њено остварење; ако се каже: „Преспавао је (у возу) целу Швајцарску, пробудио се тек у Италији“, „Швајцарска“ значи нешто као „постојање Швајцарске за путника“, „трајање швајцарске територије за време путовања“. Разуме се, о оваквим случајевима [лексикографија више не може водити рачуна, јер је то искључиво ствар контекста.

Релевантним за значење може бити и додавање прилога или квалитативног прилошког израза, каже Котелова. И одиста, српскохрватски глагол „стајати“ може да значи „уживати добар или рђав глас, бити третиран“ — али само са додатком типа „добро“, „рђаво“, „као и пре“, „као и остали“ итд.; само „стајати“ или „стајати“ с другим додацима не може имати то значење. На излагања Котелове могла би се надовезати још многа друга, која би се тичала специфике, како руског, тако и других језика. У српскохрватском језику, напр., било би од важности да се у неким случајевима истиче глаголски вид као диференцијални или делимично диференцијални моменат за семантику. Глаголима „одати“ и „одавати“ значења су у свему једнака, једино значење „показивати (неку особину), зрачити (неком особином)“ не постоји у перфективном већ само у имперфективном парњаку („Његова су писма одавала високу интелигенцију“; немогућно: „Његова су писма одала...“ у истом смислу, без призвука значења из дајства).

Од онога ко ради на изради било каквог речника тражи се врло много улажења у танана лингвистичка питања. Познавање великог броја речи није највећи захтев који се пред њега поставља, како се то често мисли. Осим тога, поред стварно тачних и стварно погрешних лексикографских решења постоји увек и могућност двојакних решења, и замерке које совјетска лексикографија упућује у овом зборнику самој себи у погледу „субјективности“ и „непостојања утврђених критеријума“ често се морају оценити као престроге.

Уосталом, свим овим проблемима вредело би да се позабави и наша лингвистичка средина, и сасвим је вероватно да би се и код нас нашло материјала за издавање неке повремене лексикографске публикације.

И. Грицкаш

3. — Пословицы русского народа, Сборник В. Даля. Москва, Гослитиздат, 1957; стр. 990.

В. П. Аникин, Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. Москва, Учпедгиз, 1957; стр. 239.

После мале збирке пословица у редакцији Собољева¹, која се рачуна међу најбоље од најновијих а која је само део његове велике збирке у припреми, изашле су још две, обе у Москви 1957 године: Пословице руског народа В. И. Даља и Руске народне пословице, изреке, загонетке и дечји фолклор В. П. Ањикина. Прва садржи огромно богатство од тридесет хиљада пословица, то је уствари Даљева збирка из 1862 године прештампана са његовим уводом и са два предговора, краћим од М. Шолохова и дужим од В. Чичерова. Друга збирка садржи стручан и опширан предговор од 128 страна, дужи од самога текста који има 102 стране.

Одбацујући азбучни ред пословица, који су код нас употребили Мушкатиновић и Вук Караџић, редактори обеју збирки руских пословица употребили су начин разврставања по предметима, примењен у европским збиркама пословица, као и у неким руским и нашим. Са овом тематском поделом се потпуно сложило,

¹ А. И. Соболев, Народные пословицы и поговорки. Москва, 1956.